

■ Постаці

«ЗАВУСЯ Я ТОЛЬКІ — ЯНКА КУПАЛА»

Сёння спаўняецца 135 гадоў з дня нараджэння першага народнага паэта Беларусі

Гэты творца быў сапраўды НАРОДНЫМ: выхадзец з беднай сям'і, які рана спазнаў цяжкую працу і горыч страты блізкіх людзей, змог пераканаць усю нацыю ў сіле свайго таленту, заклікаць беларусаў да барацьбы за права «людзмі звацца». Купала быў не толькі паэтам, публіцыстам, які ўмеў стыльна апранацца і веў часткова багемны лад жыцця, але і сапраўдным улюбённым публікі. Падтрымліваў маладых паэтаў, з адкрытай душой прымаў гасцей у сваім доме — здаецца, ён сапраўды адчуваў і ведаў беларускую душу. Таму і не дзіўна, што, паводле ўспамінаў сучаснікаў, пасля прэм'еры «Паўлінкі», якая прайшла ў Доме настаўніка ў Вільні, Купалу публіка літаральна насіла на руках. А яго «Тутэйшыя» і «Раскіданае гняздо» сталі сімваламі нацыі на многія пакаленні.

Пачатак XX стагоддзя, час, у які Купала і прыйшоў у нашу нацыянальную літаратуру, быў унікальным перыядам. Тут спляліся галасы і памкненні многіх пакаленняў творцаў. Змяшаліся мастацкія стратэгіі і плыні. А сама літаратура за нейкія дзесяцігоддзі здолела прайсці шлях ад чыста народнага мастацтва, што стваралася стыхійна, як фальклор, да прафесійнай паэзіі, прозы, літаратуразнаўства. У многім — дзякуючы нястомнай, натхнёнай працы такіх тытанаў свайго часу, як Янка Купала.

Рамантык?

Рэаліст?

Сімваліст?

Часам даследчыкі называюць паэмы «Сон на кургане» і «Курган» разам з некаторымі іншымі творами Купалы гэтага жанру «чыста» рамантычнымі. Маўляў, і эстэтыка захоўваецца, і фальклорная аснова ёсць, і ўнутраны канфлікт галоўнага героя, яго бясцілле супраць грамадства і рэчаіснасці таксама ў іх прысутнічаюць. Але не ўсё так проста.

З аднаго боку, усё правільна. Беларуская літаратура пачатку XX стагоддзя завяршала фарміраванне класічных асноў мастацкай творчасці. Менавіта ў гэты час канчаткова сфарміраваліся вядучыя мастацкія кірункі літаратуры XX стагоддзя — рамантызм і рэалізм. Асабліва гэта датычыцца рамантызму, дакладней, неарамантызму, уласцівага новай гісторыка-літаратурнай эпосе.

Дарэчы, нават у пачатку XX стагоддзя паміж вядучымі тэарэтыкамі літаратуры таго часу (М. Багдановіч і А. Луцкевіч) не было згоды ў выкарыстанні тэрмінаў «мадэрнізм» і «неарамантызм», якія ў кантэксце беларускай літаратуры гэтага перыяду з'яўляюцца сінонімамі: паэт, перакладчык Максім Багдановіч, імкнуўся ўключыць наша краснае пісьменства ў сусветны літаратурны працэс, называе як адзін з яго мастацкіх кірункаў мадэрнізм. Крытык і публіцыст Антон Луцкевіч жа піша: неарамантызм. Менавіта ў рэчышчы неарамантызму адбылася ў Беларусі пачатку

XX стагоддзя станаўленне і развіццё нацыянальнай літаратурнай класікі. Рамантычныя ідэі і матывы прысутнічаюць у творчасці Янкі Купалы, Цёткі, Алеся Гаруна, Канстанцыі Буйло, Змітрака Бядулі, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага.

З іншага ж боку часта рамантычныя рысы ў літаратурах таго часу спалучаюцца з характэрнымі асаблівасцямі іншых мастацкіх сістэм (рэалізму, сімвалізму, імпрэсіянізму), што стварае непаўторнае паэтычнае адзінства, у якім і выяўляецца арыгінальнасць таленту аўтара. Ідэі сімвалізму прысутнічаюць і ў беларускай паэзіі, яны спалучаюцца з неарамантызмам (у творчасці Янкі Купалы) і імпрэсіянізмам (у Максіма Багдановіча). Адметна тое, што беларускі сімвалізм абапіраўся не толькі на еўрапейскую літаратурную традыцыю, а і на багаты мастацкі досвед нацыянальнага фальклору з яго дасканала распрацаванай паэтыкай сімвалізму і мастацкіх іншасказанняў. Вось адсюль — складаныя шматзруўневыя вобразы-алегорыі Купалы.

«Ён раскавае перш за ўсё пра людзей, пра іх пакутлівае, поўнае трагізму жыццё, пра пошукі народам вялікага скарбу — свабоды».

Янка Купала рана захапіў духам старажытнасці, які выразна адчуваўся ў духоўных набытках беларусаў. Калядкі, вяснянкі, куставыя, купальскія песні, гэтак жа як і заговоры, замовы, нібы захоўвалі ў сабе адзнакі бачання, адчування свету далёкімі продкамі. Але ў той жа час, як піша Іван Навуменка, Купала не прайшоў міма пэўных мастацкіх формаў, выпрацаваных паэтам-сімвалістам і імпрэсіяністамі, яны мелі на яго бясспрэчны ўплыў. Купалу не трэба было выдумляць русалак, зданяў, бо гэтыя істоты ўжо існавалі ў міфах, казках, народных паданнях. Яны і сталі героямі яго твораў. Адзін з іх — паэма «Сон на кургане». Тут зварт да ўмоўна-фантастычнага, але-

гарычнага плана даваў паэту магчымасць з'яднаць сённяшняю яву з мінуўшчынай роднага народа. Малюнк «У пушчы», «На замчышчы», з іх русалкамі, зданямі-відмамі, Чорным і, нарэшце, Самам, цэнтральным героем, заступнікам народа, праўдашукальнікам, — нібы нясуць подых мінуўшчыны, гісторыі.

Але не толькі звычайным для таго часу рамантычным пафасам, глыбокай трагедыяй Сама, галоўнага героя (які нагадвае герояў «старога» рамантызму — людзей адзінокіх, мужных, але бясцільных перад воляй лёсу, няздольных дабіцца здзяйснення сваёй мэты) адметная паэма. У ёй значнае ўсё: месца дзеяння, вобраз, гук... Значнае і тое, якое ўражанне кожны з гэтых складнікаў робіць на чытача. Месца — стварае патрэбны настрой, гукі — зачароўваюць, нібы гіпнатызуюць, вобразы — палюхаюць (у тым ліку абсурднасцю). Сімвалічныя месцы, дзе адбываецца дзеянне паэмы, — пушча, замчышча (падкрэслівае слаўнае мінулае беларускага народа), папялішча, шыноўна. Адметныя і героі паэмы — адзінокі Сам, жорсткія русалкі (кожная з іх раскавае сваю гісторыю жыцця, па сутнасці — баладу), кабета-вар'ятка, якая «сыйшла з розуму праз пажар», яе прыдуманнае вяселле з Падроткам, сапраўднае вяселле, якое замест гасціннага дома прыязджае на папялішча... Адметны і вобраз Чорнага — злоснага дэмана, які сімвалізуе спрадвечныя перашкоды на шляху чалавека да шчасця. Менавіта з ім звязаныя самыя страшныя, гатычныя (а гэта таксама адна з рыс неарамантызму) сцэны паэмы, напрыклад, абараняючы скарбы на замчышчы, кажа Саму:

*Зубамі грызі,
війся ў ранах,
Сэрцам бі ў камень,
як звонам,
Крывёю парог злі
цагляны,
Трупам тут ляж
безгалоўным.*

Надзвычай багатай з'яўляецца гукавая палітра паэмы. Толькі ўявіце: шэпт, свіст, бразганне золата, шэлест зарасляў, скрып... Да ўсяго гэтага напрыканцы паэмы дадаецца сумная песня Сама пад ліру: «канечна, мае голас ліра, / Бы толькі слухалі вы шчыра», затым «пачынаецца напяванне без слоў, каторае паволі ўсільваецца ў нейкую жудка-сумную, прыдаўленую мелодыю», і гэты спеў заглушае вясёлая мелодыя «Ой-ра, ой-ра», якую выконваюць музыкі ў карчме.

Як піша даследчык творчасці Янкі Купалы Міхаіл Ярош, асэнсаваць глыбіню праблематыкі «Сну на кургане» вельмі складана. Гэтую складанасць увесць час адчувала наша літаратурназнаўства, даючы самыя розныя трактовкі ідэйнай сутнасці твора. Але апошнім часам яно зрушылася ў бок канкрэтна-гістарычнага вытлумачэння зместу паэмы. Напрыклад, ён сцвярджае, што «не фантастыка сама па сабе, не русалкі і відмы цікавыя паэта. Ён раскавае перш за ўсё пра людзей, пра іх пакутлівае, поўнае трагізму жыццё ў буржуазна-памяшчыцкім грамадстве, пра пошукі народам вялікага скарбу — свабоды».

Ля вытокаў паэзіі горада

У беларускай паэзіі пачынальнікам традыцыі мастацкага ўрбанізму лічыцца Максім Багдановіч, які ў сваім цыкле «Места» здолеў нама-

ляваць яскравыя «карціны» тагачаснай Вільні, паказаць гукі горада і эпизоды яго жыцця. Але ж першым паэтам (у храналагічным плане), якога зачаравала Вільня, быў Янка Купала.

Запрашэнне ў Вільню, якое Янка Купала атрымаў восенню 1908 года, было для яго збавеннем ад вымушанага аднастайнага і нецікавага жыцця. Таму сустрэча з Вільняй была жаданай і чаканай, стала для паэта радаснай весткай. І сапраўды, творчасць гэтага перыяду сведчыла, што ён авалодаў красой і сілай роднага слова. І менавіта Вільня стала спрыяльным асяродкам для жыцця і творчага росту маладога на той час паэта.

Старажытны горад не мог не зачараваць Янку Купалу таямнічасцю краявідаў. Гораду над «Віліяй» (Віліяй) паэт прысвяціў некалькі вершаў, што маюць падзагалоўкі «З віленскіх абразоў». Гара, на якой калісці стаяў замак Гедзіміна, ажыўляла ва ўяўленні паэта карціны гісторыі і слаўных часоў беларускага народа, дазваляла яму, сапраўднаму рамантыку, адлюстраваць іх у вершы «Замкавая гара». У гэтым творы выяўляецца адчуванне Вільні як месца гістарычнага. Аўтарская канцэпцыя горада працуе на выкананне праграмы нацыянальнага беларускага адраджэння праз ідэалізацыю гістарычнага мінулага.

У вершы паэт супастаўляе прывід яркай міфічнай гісторыі Гедзімінавага кургана XIV стагоддзя і прафанічную сучаснасць XX стагоддзя з шэрай паўсядзённасцю яе гарадскога побыту. Лірычны герой аглядае гарадскі натоўп не з вяршыні гары, як гэта пазней зробіць дзядзька Антось з паэмы Якуба Коласа «Новая зямля» (раздзел «На Замкавай гары»), а стоячы каля яе падножжа. Цяпер пра былую славу старажытнага замка Гедзіміна нагадаваць толькі руіны: з аднаго боку, час прайшоў і знішчыў будынак, з іншага ж боку, усё на беларускай зямлі змянілася.

Як рамантык і прыхільнік нацыянальнага адраджэння, паэт рэагуе на тыя змены, што нячутна і незаўважна для іншых (уночы) адбываюцца ў грамадстве. Лірычны герой тут выступае як паэт-прарок у вобразе старонняга назіральніка, які нічым не вылучаецца з натоўпу, але ў той жа час памятае пра мінулае і прадчувае будучыню.

«Шуман» — верш, які таксама мае падзагалоўка «З віленскіх абразоў», але выяўляецца ў ім зусім іншы бок існавання горада, іншы настрой ствараецца аўтарам. У віленскім кафе «Шуман» Купала шмат часу праводзіў у вясёлай, хмель-

най кампаніі. Верш гэты сваім гучаннем, вобразнасцю і архітэктонікай падобны да песні — вясёлай, але, як заўсёды бывае, з ноткамі суму ў голасе. Так, у творы паэт апісвае звычайны вечар, што праходзіць у «Шумане»: «Рэжа музыка ахвоча // Песні, гоман — заадно, // Страва, карты, хто што хоча, // Льецца рэчкаю віно». Аўтар падкрэслівае, што гэта — не выпадковасць і не адзінкавы прыклад рэаліі жыцця ў Вільні: «Шуман» — Вільні кроў і косць, // Быў і будзе, як і ёсць». Заўважае пісьмае вока лірычнага героя-назіральніка не толькі вонкавую веселасць, але і негатыўныя бакі існавання горада, гарадскога ладу жыцця. У вершы гучаць і ноткі смутку: лірычны герой сам цудоўна разумее, што марнаваць час за чаркай у вясёлай гарадской кампаніі — не выйсце.

Першым паэтам-урбаністам, якога зачаравала Вільня, быў Янка Купала.

У вершы «На вуліцы» Купала малюе гарадскі начны пейзаж, звяртае ўвагу на дэталі, асаблівасці гарадской ночы, якія ён заўважае, пакуль блудзіць па «вуліцы, дзе сустрачаў яе». Гукі, што чуе лірычны герой у вечаровым горадзе, ствараюць у яго свядомасці жудасныя вобразы і асацыяцыі. Дрот, што віўся між слупамі, ён парайнаў з напяртымі людскімі жыламі. Вецер гудзеў, «бы па дроце рэзаў нож; // Як вісельнік, выў, вырваўшыся з-пад магілы», «цагляны мур сачыў за мною безупыну». Ды і да самога горада аўтар падбірае эпітэты «грэшны». Па ўсім настроі і вобразнасці верша відаць, што лірычны герой пачуваецца ў ім зусім нятульна: «І чуўся я, як здрадай схопленая ў клетку лань...» Падчас прагулкі лірычны герой чуе музыку, а пад яе «бразджанне ног, грудзей хрыпенне». Ён абраўраецца супраць такога станавішча рэчаў, адчувае сорам і расчараванне ў тым, што сам мае дачыненне да жыцця ў гэтым горадзе, між людзей, якія могуць бяздумна «...вясельліца // Не бачачы сваіх бясспутнасцей, што іх змаглі // І душаць адусюль, як змеяў навалініца!».

Складана раскаваць пра Янку Купалу ў адным артыкуле. Яго творчасць, як бы бачна, напярэды шматгранная. Яна натхняла многія і многія пакаленні беларусаў. І, думаецца, будзе натхняць і зачароўваць нашых паслядоўнікаў яшчэ не адно стагоддзе.

Марына ВЕСЯЛУХА.

vesialuha@zviazda.by